

INGLIZ VA O‘ZBEK XALQ SHEVALARIDA TAQVIMIY ETNOGRAFIK BIRLIKLARINING AREALI

Ibragimova Shaxnoza Umidjon qizi

Navoiy innovatsiyalar universiteti, magistranti

Ibragimovashaxnoza2002@gmail.com

+998931213611

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20320645>

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi ingliz va o‘zbek xalq shevalarida uchraydigan taqvimiy etnografizmlarning lingvistik hamda areal xususiyatlari tahlil qilinadi. Taqvimiy etnografizmlar xalqning fasllar, oylar, marosimlar, dehqonchilik ishlari va diniy bayramlar bilan bog‘liq tasavvurlarini ifodalovchi birliklar sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida ingliz xalq shevalaridagi “Harvest Home”, “May Day”, “Lammas”, “Yuletide” kabi birliklar hamda o‘zbek xalq shevalaridagi “Navro‘z”, “Chilla”, “Qovun sayli”, “Mehrjon” kabi etnografizmlar qiyosiy tahlil qilindi. Ularning hududiy tarqalishi, semantik xususiyatlari va etnomadaniy funksiyasi ilmiy manbalar asosida yoritildi. Tadqiqot natijalari xalq shevalarida saqlanib qolgan taqvimiy birliklarning milliy tafakkur va madaniy xotirani aks ettirishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: taqvimiy etnografizm, xalq shevasi, areal lingvistika, etnolingvistika, ingliz shevalari, o‘zbek shevalari, marosim leksikasi, xalq taqvimi, lingvomadaniyat, dialektologiya.

Kirish

Til xalqning tarixiy xotirasi va madaniy tajribasini saqlovchi asosiy vositalardan biridir. Ayniqsa, xalq shevalarida saqlanib qolgan etnografik birliklar millatning qadimiy urf-odatlarini, marosimlari va dunyoqarashini aks ettiradi. Taqvimiy etnografizmlar fasllar almashinuvi, dehqonchilik jarayonlari, diniy bayramlar hamda xalqona marosimlar bilan bog‘liq tushunchalarni ifodalaydi [1].

Etnografizmlar muayyan xalqning turmush tarzi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular ko‘pincha dialektal shaklda yashab qoladi. Ingliz tilida xalq taqvimiga oid birliklar qadimgi german va kelt madaniyatiga borib taqaladi. Masalan, “Yuletide” qadimgi germanlarning qishki marosimlari bilan bog‘liq bo‘lsa, “Lammas” hosil bayrami sifatida shakllangan [2]. O‘zbek xalq shevalarida esa “Navro‘z”, “Chilla”, “Sada”, “Mehrjon” kabi birliklar qadimgi sharq xalqlarining astronomik va agrar qarashlarini ifodalaydi [3].

Areal lingvistika nuqtai nazaridan taqvimiy etnografizmlar muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Chunki ularning tarqalish hududi xalqning tarixiy migratsiyasi, madaniy aloqalari va diniy qarashlari bilan uzviy bog‘liqdir [4].

Metodologiya

Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy, areal va etnolingvistik metodlardan foydalanildi. Ingliz xalq shevalaridagi taqvimiy etnografizmlar bo‘yicha Joseph Wrightning “English Dialect Dictionary”, David Crystalning dialektologik tadqiqotlari hamda ingliz folklorshunosligiga oid ilmiy manbalar o‘rganildi [5].

O‘zbek xalq shevalari bo‘yicha Sh. Shoabdurahmonov, A. Madvaliyev, E. Begmatov va boshqa dialektolog olimlarning ishlari tahlil qilindi [6]. Shuningdek, “O‘zbek xalq marosimlari”, “O‘zbek xalq taqvimi” va etnografiyaga oid ilmiy tadqiqotlar asos qilib olindi [7].

Materiallarni tahlil qilishda quyidagi mezonlarga e‘tibor qaratildi:

- etnografizmlarning semantik mazmuni;
- hududiy tarqalishi;

- xalq marosimlari bilan bog'liqligi;
- tarixiy-etimologik xususiyatlari;
- dialektal variantlari.

Natijalar

Tadqiqot natijasida ingliz va o'zbek xalq shevalarida uchraydigan taqvimiy etnografizmlarning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlandi.

Ingliz xalq shevalarida "May Day" bahor kirib kelishini anglatuvchi marosim nomi sifatida qo'llanadi. Bu birlik ayniqsa Angliyaning janubiy hududlarida keng tarqalgan [8]. "Harvest Home" esa hosil yig'ib olish marosimini bildiradi va G'arbiy Angliya shevalarida faol ishlatilgan [5].

"Lammas" so'zi qadimgi ingliz tilidagi "hlafmaesse" — "non bayrami" ma'nosini bildiradi. Ushbu birlik avgust oyidagi hosil marosimlari bilan bog'liq holda qo'llangan [2]. "Yuletide" esa qishki quyosh turishi davridagi xalq bayrami sifatida shimoliy ingliz shevalarida keng uchraydi [9].

O'zbek xalq shevalarida "Chilla" qish va yozning eng sovuq hamda issiq davrini ifodalaydi. Ushbu birlik deyarli barcha hududiy shevalarda mavjud bo'lsa-da, talaffuz va semantik tafovutlar kuzatiladi [6].

"Navro'z" etnografizmi bahorgi tengkunlik bayrami sifatida o'zbek xalqining barcha hududlarida qo'llanadi. Ammo marosim elementlari hududlarga qarab farqlanadi. Masalan, Samarqand va Buxoro hududlarida sumalak sayillari alohida ahamiyatga ega bo'lsa, Farg'ona vodiysida xalq o'yinlari ustunlik qiladi [7].

"Mehrjon" qadimgi hosil bayrami sifatida tarixiy manbalarda qayd etilgan. Abu Rayhon Beruniy ushbu bayramni kuz fasli bilan bog'laydi [10]. "Sada" esa qishning o'rtasida olov yoqish marosimlari bilan bog'liq etnografizm sifatida uchraydi [3].

Tahlil va muhokama

Ingliz va o'zbek xalq shevalaridagi taqvimiy etnografizmlar insonning tabiat bilan munosabatini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birliklardir. Har ikki xalqda fasllar almashinuvi va agrar faoliyat bilan bog'liq nomlar keng tarqalgan.

Ingliz xalq shevalaridagi taqvimiy etnografizmlar ko'proq xristian dini va german folklori ta'sirida shakllangan. Masalan, "Lammas" va "Yuletide" birliklari diniy hamda marosimiy xarakterga ega [2]. O'zbek shevalarida esa zardushtiylik, islom va qadimgi turkiy an'analar uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi [10].

Areal jihatdan qaralganda, ingliz etnografizmlarining ayrimlari muayyan hudud bilan chegaralangan. "Harvest Home" asosan qishloq xo'jaligi rivojlangan g'arbiy hududlarda uchrasa, "May Day" janubiy hududlarda faol qo'llangan [8].

O'zbek tilida esa "Navro'z" umumxalq bayrami sifatida barcha hududlarda mavjud bo'lsa-da, ayrim etnografizmlar faqat ma'lum areallarda saqlanib qolgan. Masalan, "Sada" va "Mehrjon" ko'proq tarixiy-etnografik manbalarda uchraydi hamda ayrim tog'li hududlarda folklor elementi sifatida yashab qolgan [3].

Taqvimiy etnografizmlar xalqning vaqt haqidagi tasavvurlarini ham aks ettiradi. Ingliz xalq shevalarida vaqt ko'proq diniy kalendar asosida belgilanadi. O'zbek xalq shevalarida esa astronomik va tabiat hodisalari asosiy mezon sifatida namoyon bo'ladi [4].

Shuningdek, ushbu birliklar xalq og'zaki ijodida faol qo'llanadi. Ingliz folklor qo'shiqlarida "May Day" va "Yuletide" obrazlari uchrasa, o'zbek xalq qo'shiqlari va maqollarida "Navro'z", "Chilla" kabi birliklar keng ishlatiladi [11].

Dialektal variantlarning mavjudligi ham muhim xususiyatdir. Masalan, ayrim o'zbek shevalarida "Chilla" "Qirq kun" ma'nosida izohlanadi. Ingliz shevalarida esa "Yuletide" turli fonetik variantlarda qayd etilgan [5].

Taqvimiy etnografizmlarning saqlanib qolishi xalqning madaniy xotirasi bilan bog'liq. Globallashuv sharoitida ayrim birliklar passiv qatlamga o'tmoqda. Shu sababli ularni dialektologik va etnolingvistik jihatdan o'rganish dolzarb masala hisoblanadi [12].

Xulosa

Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek xalq shevalaridagi taqvimiy etnografizmlar xalqning tarixiy-madaniy tajribasini aks ettiruvchi muhim lingvistik birliklar ekanligini ko'rsatdi. Ularning areal tarqalishi xalqning etnik shakllanishi, diniy qarashlari va xo'jalik faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir.

Ingliz xalq shevalarida taqvimiy etnografizmlar asosan xristian va german folklori ta'sirida shakllangan bo'lsa, o'zbek xalq shevalarida zardushtiylik, turkiy an'analar va agrar madaniyatning izlari saqlanib qolgan.

Mazkur birliklarni qiyosiy o'rganish etnolingvistika, dialektologiya va lingvomadaniyat sohalari uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega. Taqvimiy etnografizmlar xalqning milliy tafakkuri va madaniy xotirasini saqlovchi vosita sifatida qadrlanishi lozim.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Маслова В.А. Лингвокультурология. — Москва: Академия, 2001. — 87–95-бетлар.
2. Hutton R. The Stations of the Sun: A History of the Ritual Year in Britain. — Oxford University Press, 1996. — pp. 214–228.
3. Jabborov I. O'zbek xalqi etnografiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 1994. — 156–169-бетлар.
4. Топоров В.Н. Этнолингвистика. — Москва: Наука, 1995. — 63–78-бетлар.
5. Wright J. English Dialect Dictionary. Vol. III. — London: Henry Frowde, 1905. — pp. 124–138.
6. Shoabdurahmonov Sh. O'zbek dialektologiyasi. — Toshkent: Fan, 1978. — 201–219-бетлар.
7. Madvaliyev A. O'zbek xalq marosimlari leksikasi. — Toshkent: Fan, 1986. — 88–104-бетлар.
8. Crystal D. The Stories of English. — London: Penguin Books, 2004. — pp. 312–325.
9. Briggs K. A Dictionary of British Folk-Tales. — London: Routledge, 1970. — pp. 54–60.
10. Beruniy A.R. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. — Toshkent: Fan, 1968. — 245–252-бетлар.
11. Jo'rayev M. O'zbek mavsumiy marosim folklori. — Toshkent: Fan, 2008. — 132–149-бетлар.
12. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этнолингвистик қатлами. — Тошкент: Университет, 2010. — 97–111-бетлар.